

Jaume Vicens Vives, geògraf*

Jaume Vicens Vives, geographer

per Carles Carreras i Verdaguer

RESUM:

A més de la història, Jaume Vicens Vives va abordar l'estudi de la geografia i molt remarcablement l'especialitat, llavors en voga, de la geopolítica. Aquest article estudia les seves principals contribucions en aquest camp i les posa en relació amb l'època que va viure, posant l'accent alhora en l'esforç que realitzà en el camp de l'edició i redacció de manuals per a l'ensenyament.

PARAULES CLAU:

Geografia, cartografia, geopolítica, geohistòria, manuals universitaris, franquisme.

ABSTRACT:

While essentially an historian, Jaume Vicens Vives did also work in the field of geography, and very particularly in the then fashionable specialism of Geopolitics. This article examines his main contributions in this field and relates them to the times through which he lived, laying particular emphasis on his efforts in the editing and writing of textbooks.

KEY WORDS:

Geography, cartography, geopolitics, geohistory, university manuals, Francoism.

Avui ja ningú no dubta de la qualitat geogràfica de l'obra de l'historiador Vicens. Després d'un cert menysteniment d'aquest vessant de l'insigne historiador, les seves aportacions han estat reivindicades i divulgades a bastament.¹ El que es

* Una primera versió d'aquest article va ser presentada en el seminari que sobre Vicens fou organitzat a la Universitat de Barcelona el maig del 2010, les comunicacions del qual han estat publicades en el *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*.

1. D. BATALLÉ i J. M. RABELLA, «La Geografia vista per un historiador: Jaume Vicens Vives», *Revista de Girona* 84, 1978, 281-287; R. GRAU i M. LÓPEZ, «Vicens Vives, Jaume», *Ictineu. Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans (ss. XVIII-XX)*, Barcelona, Edicions 62, 1979, 496-498; E. SERRA, «La Història Moderna: grandesa i misèria d'una renovació», *L'Avenç* 85, 1985, 56-63; J. L. VILLANOVA, «Jaume Vicens Vives i l'estudi de la Geopolítica», *Revista de Girona* 171, 1995; C. CARRERAS, «Jaume Vicens Vives y la geopolítica», *Boletín de la Real Sociedad Geográfica* 146, 2010, 55-70. Sobre la vida de l'historiador gironí és imprescindible consultar els llibres de J. M. MUÑOZ LLORET: *Jaume Vicens i Vives (1910-1960): una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997; «Vicens i Vives, cabeza de escuela», *Revista de Girona* 191, 1998, i *1910-1960 Àlbum Jaume Vicens i Vives*, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 2010.

pretén aquí, doncs, és fer una anàlisi del valor i vigència de les seves contribucions, abordant el seu interès general, el seu treball cartogràfic i la seva especialització geopolítica.

L'autor ha de manifestar abans de res, la seva relativa proximitat a l'atmosfera intel·lectual i acadèmica de Vicens, tot i que no l'ha conegut personalment. Aquesta proximitat, d'altra banda, ben subjectiva, podria explicar una certa tendència a l'autocrítica respecte al treball científic que es fa avui en els àmbits disciplinaris de la geografia i de la historiografia, sempre, és clar, a partir de la comparació amb la gran tasca realitzada per Vicens en tan pocs anys.

En primer lloc, cal recordar que Jaume Vicens Vives va ocupar una càtedra a la Universitat de Barcelona, amb prou feines, durant dotze anys, i en dues facultats diferents. A més, en segon lloc, el 1956, just quatre anys abans de la seva malaltia i mort, va ingressar a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.² A ningú no s'escapa la transcendència del fet que en tan poc temps, i tot i exercir moltes altres activitats, pogués publicar tants d'assaigs i manuals de les diverses disciplines que anava impartint, i que pogués arribar a tenir la gran quantitat de deixebles directes que han hagut d'administrar com han pogut la seva herència intel·lectual, rebuda de forma tan prematura.

Una primera reflexió personal se centra en el fet de comparar aquesta excel·lent productivitat, assolida a més en uns moments de demostrada pobresa de mitjans i de possibilitats a la universitat i a la societat espanyoles, amb la producció contemporània en història i en geografia, quan els mitjans econòmics i infraestructurals, i també els recursos humans són, teòricament almenys, molt superiors i l'atmosfera política, cultural i social, en general, molt més oberta i permissiva. De cap manera no es vol fer una crítica a la situació de la historiografia catalana, de la qual l'autor no té prou coneixements, ni cap dret de fer la crítica, ni tan sols ganes de fer-la; es tracta simplement de cridar l'atenció sobre aquesta aparent disparitat en els mitjans i en els resultats que també es constata en la nostra geografia.³

Vicens, en el camp de la història i de la història econòmica, en particular, malgrat els pocs anys en què va poder desenvolupar els seus ensenyaments, va aconseguir formar un bon grup, els components del qual posteriorment s'especialitzaren en temes específics, tot dispersant-se també pel fragmentat mapa universitari català contemporani. Probablement, la brevetat del funcionament del col·lectiu i

2. L'autor, per la seva banda, ja duu trenta-vuit anys a la Universitat de Barcelona, des del 1986 com a catedràtic de Geografia Humana, i va ingressar a la mateixa Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el juny del 2008.

3. El 1967 va iniciar-se la llicenciatura de Geografia a la Universitat de Barcelona, amb un departament format entorn d'un sol catedràtic i de mitja dotzena de col·laboradors en situacions contractuals majoritàriament precàries, mentre que avui hi ha dos departaments amb més d'una dotzena de catedràtics i més d'una quarantena de col·laboradors, la majoria professors titulars a temps complet. En canvi, el nombre d'alumnes, de tesis doctorals o de publicacions no s'ha incrementat en la mateixa proporció. Aquest fet quantitatiu requereix una anàlisi més profunda i una autocrítica generacional seriosa per tal de poder posar les bases d'una nova situació amb vista a les generacions de geògrafs joves de la Barcelona del segle XXI.

les dificultats burocràtiques i polítiques per a l'accés a les places de professor de la universitat espanyola d'aleshores poden explicar que l'escola de Vicens quedés més al nivell d'actituds i de continguts, que no estructurada de forma més o menys jeràrquica i coherent.⁴

Cal esmentar, en primer lloc, els ja desapareguts Joan Mercader Riba, qui amb Joan Reglà (mort també molt jove, als 56 anys), es dedicaren a la història moderna, l'un a Madrid i l'altre a la Universitat de València. També Jaume Codina, qui, al marge de la universitat, es dedicà a la història local o a la geohistòria,⁵ havent aplicat fins i tot el mètode de les generacions que tant disgusta algun dels seus col·legues. O fins i tot, Emili Giralt, que va ocupar la seva càtedra a la Facultat de Lletres de la Universitat de Barcelona i es dedicà especialment a la història agrària.

Entre els que encara viuen cal destacar, en primer lloc, Joan Vilà Valentí, qui des del primer moment derivà cap a la geografia,⁶ i Jordi Nadal, el qual ha conreat la història econòmica a la Facultat d'Econòmiques, especialitzat en demografia històrica i en història industrial. D'altra banda, destaca Josep Fontana, dedicat a la història social i a la historiografia, primer a la Universitat Autònoma de Barcelona i, posteriorment, a la Pompeu Fabra. Finalment, més jove que els anteriors, Miquel Izard dinamitzà a la Universitat de Barcelona el grup d'historiadors d'Amèrica Llatina, tot i que també ha fet història social.

Aquesta especialització dels deixebles ha suposat, d'alguna manera, la interrupció de la publicació de manuals i d'obres generals que havia iniciat Vicens, per bé que en bona part a la seva pròpia editorial.⁷ Igualment, cal destacar que l'escala preferent dels treballs d'aquesta generació ha estat majoritàriament Catalunya, perdent importància les preocupacions per les anàlisis estatals o internacionals, amb molt poques excepcions, com la de Miquel Izard per al cas americà o la de Vilà per a l'espanyol.

La dispersió temàtica i personal, tot i que pugui semblar concentrada territorialment a Catalunya, es manifesta també en l'abandonament relatiu de les grans institucions que, dins o fora de la universitat havia creat Vicens en la seva activa creativitat. Les revistes *Estudios de Historia Moderna* i *Índice Histórico Español*, iniciades per ell el 1951 i el 1953, respectivament, han tingut una vida irregular, i encara es mantenen, la primera al Centre d'Estudis d'Història Internacional (CEHI) i la segona al Departament d'Història Moderna, dirigida pel professor Pere Molas i Ribalta. El CEHI, que Vicens creà també el 1949,⁸ i que fou mantingut per Emili

4. Hom podria preguntar-se, en general si encara hi ha escoles o si són possibles en la universitat contemporània.

5. El 1970, Codina presentà la seva tesi doctoral al Departament de Geografia sobre l'ocupació humana del delta del Llobregat, dirigida per Joan Vilà i Valentí, la primera en llengua catalana d'aquest departament.

6. Vilà és el catedràtic esmentat que va crear el Departament de Geografia i la primera llicenciatura a Espanya.

7. L'escassa valoració dels manuals en general per part dels avaluadors contemporanis de la recerca universitària és una altra causa important i lamentable d'aquesta interrupció.

8. No és sobrer recordar que llavors Espanya estava sota bloqueig internacional, aprovat per l'assemblea general de les Nacions Unides el 1946, cosa que reforça encara més l'interès d'un

Giralt, i continuat per Rafael Aracil i Antoni Segura, recentment ha estat revitalitzat amb fons particulars sobre la Segona República espanyola i la guerra d'Espanya i reallotjat al pavelló de la República espanyola que va construir Josep Lluís Sert per a la Exposició Internacional de París del 1937,⁹ situat avui a l'àrea olímpica de la Vall d'Hebron. El Círculo de Economía, d'altra banda, creat també per Vicens dos anys més tard, ha prosseguit com una institució destacada de la societat civil barcelonina, bastant apartada, però, de les humanitats, de la historiografia i de la vida acadèmica en general.

Finalment, un element cabdal per entendre la visió geogràfica de Vicens és el paper fonamental que atorgà sempre al que pot denominar-se divulgació científica,¹⁰ especialment, encara que no exclusivament, en el camp de la història i del seu ensenyament. Aquesta funció sembla que progressivament hauria estat rebutjada pel món acadèmic en general, el qual encaixa desesperadament els índexs d'impacte i les posicions en els rànquings internacionals que la moda científica ha imposat. La creació de l'editorial Teide el 1942 és el més clar exponent de la faceta alhora emprenedora i divulgadora de Vicens.¹¹ Per iniciativa seva es publicaren a Espanya els que poden ésser considerats com els primers manuals moderns de diverses disciplines, destinats especialment a l'ensenyament secundari, sense descuidar, però, ni el primari, ni l'universitari, línia en la qual publicà algunes de les seves pròpies obres. El nom mateix de l'editorial és un indicatiu ben clar de l'interès de Vicens per la geografia, qui en triar el cim més alt de l'Estat espanyol, mostra potser la seva voluntat de no semblar massa catalanista en aquells moments. Igualment, és ben geogràfica la seva especialització en la publicació de moltes sèries populars de mapes muts per a l'ensenyament, i també d'atles de formats diversos. Queda ben clar, que el mapa era per a Vicens un instrument fonamental en l'ensenyament i una eina imprescindible per als historiadors en les seves investigacions;¹² per mitjà del mapa, que mostra diacronies i sincronies, sempre dinàmic, com correspon a un historiador, justament podria considerar-se que Vicens hauria arribat a les formulacions de la geopolítica alemanya contemporània, que tan li han estat criticades.

centre internacional en aquells moments.

9. Es tracta de l'edifici on Picasso exposà per primera vegada la seva gran obra *Gernika*.

10. L'autor d'aquest article, a través dels ensenyaments de Vilà i Valentí, ha heretat un gran interès per la divulgació científica en geografia, i ha publicat també manuals, obres de referència i atles, en solitari o en col·laboració, en vèries editorials i a diverses escales, des de la local a la global. Transmetre els coneixements geogràfics a la societat, en una forma clara i comprensible, sense pèrdua del rigor científic, és una manera de completar la funció pública de l'ensenyament universitari que es considera fonamental: la tercera missió de la universitat.

11. A la seva mort, el 1960, probables malentesos familiars motivaren la segregació d'una nova editorial didàctica que prengué el seu nom.

12. Una anàlisi més detallada i completa d'aquesta faceta cartogràfica pot trobar-se en els articles de Josep Maria Rabella, Manuel Santirso, o Sergi Martínez Rigol i Sergio Moreno, publicats en el *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, de Madrid, el 2011.

La geopolítica y la geohistòria

No és estrany considerar que l'obra geopolítica de Vicens ha patit i gaudit la mateixa sort que la geopolítica en general durant la segona meitat del segle xx, que anà en bona part lligada a l'ascens i caiguda del Tercer Reich alemany. No es pot oblidar la possible veracitat o no de les vinculacions del geopolític Karl Haushofer amb Rudolf Hess, Adolf Hitler i el règim nazi en general, i amb els seus terror i misèries,¹³ com diria Bertolt Brecht. Aquestes vinculacions han estat objecte d'estudi i de debat per especialistes en el tema.¹⁴ El que sembla que no és gens raonable és atribuir aquestes vinculacions i el seu estigma a tota una disciplina, que ja existia d'abans a escoles militars i diplomàtiques de signe divers, la qual ha tingut un gran desenvolupament posterior, amb enfocaments també molt diferents, fins i tot radicals i crítics d'esquerra.¹⁵

Vicens és probablement l'únic acadèmic espanyol que ha publicat articles, llibres i, fins i tot, un manual sobre la disciplina de la geopolítica.¹⁶ Ho féu en uns moments en què la geografia universitària espanyola pràcticament no existia i ell incorporava els que llavors eren alguns dels plantejaments més avançats a nivell internacional.¹⁷ És evident que la geopolítica alemanya assolí una coherència oficial molt gran a l'Espanya de Franco, cosa que, com a mínim, no pot deixar de ser considerada com a sospitosa de connivència. Cal recordar, però, que Vicens va guanyar la seva càtedra, primer a Saragossa i després a Barcelona, en els primers anys de la universitat franquista; lògicament els seus mèrits devien ser evidents, però l'accés a una càtedra, universitària o no, en aquells moments no podia ser ni lliure, ni democràtic, ni fora del control polític i ideològic;¹⁸ cal no oblidar, però, que molts d'altres ho feren també en els mateixos moments i circumstàncies, i no n'han estat estigmatitzats. Així, tant en el procés d'accés a les seves càtedres com en moltes obres d'aquell moment poden trobar-se adhesions més o menys fervents al règim polític imperant, com també en molts dels seus contemporanis, i, fins i tot, podria dir-se potser que amb menys entusiasme que en la majoria d'ells. Vicens, com molts dels que sobrevisqueren a la guerra d'Espanya i no s'exiliaren, es va veure obligat a

13. Haushofer fundà els *Zeitschrift für Geopolitik* el 1924, revista en la que publicà Vicens, i fou professor de Rudolf Hess; va coincidir amb ell i amb el *führer* a la presó, quan Hitler escrivia el seu tristement famós llibre *Mein Kampf*.

14. M. BASSIN, «Race contra Space. The Conflict Between German *Geopolitik* and National Socialism», *Political Geography Quarterly* 6, 1987, 115-134.

15. Y. LACOSTE, *La Géographie ça sert d'abord a faire la guerre*, París, Anthropos, 1977; G. Ó TUATHAIL, S. DALBY i P. ROUTLEDGE (ed.), *The Geopolitics Reader*, Nova York, Routledge, 1998.

16. Altres autors, preferentment geògrafs, s'han dedicat a la geografia política, que ideològicament es vol separar de l'altre; J. E. SÁNCHEZ, *Geografía política*, Madrid, Síntesis, 1992.

17. C. CARRERAS, «Les aproximacions des de la Geografia», *Geografía General dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, vol 7.

18. El nostre mestre enyorat Salvador Llobet, que va passar pel calvari de diverses oposicions a Madrid en aquella època, explicava, entre altres coses, l'anècdota ben significativa d'un president de tribunal que per comoditat es va treure la seva pistola de la cartutxera i la diposità ostentament damunt de la taula, a la vista de tots els opositors.

adaptar-se a la situació amb més o menys sinceritat.¹⁹ Sembla, doncs, que no seria gaire just ni, encara menys, adequat fer aquí un judici ètic o polític per qui no hi està capacitat, que pecaria d'unilateral i sense tenir en compte les circumstàncies generals ni el context, concepte que hauria de ser fonamental, sobretot per a qualsevol historiador. Si a partir de la segona meitat dels anys 1960, des de la geografia radical i d'esquerres europea i americana es va poder recuperar la geopolítica, no seria gaire raonable no fer-ho igualment amb l'obra pionera i original de Vicens a Espanya.

Cal destacar, però, que l'interès per la geopolítica de Vicens excedeix les obres i articles en els quals explícitament s'hi va dedicar. El seu èmfasi en les influències del medi físic i en les relacions entre poder i espai en cada època històrica el dugueren a definir una geohistòria que posteriorment no ha tingut gaire continuïtat. Així, al costat de Ferdinand Braudel o d'Arnold Toynbee, ell utilitza també Halford Mckinder o Karl Haushofer.²⁰ Els seus atles, les seves classes i també algunes de les seves monografies històriques desenvolupen i apliquen aquest concepte de geohistòria de forma prou àmplia i clarificadora. Molts historiadors n'han fet ja l'anàlisi i la crítica, potser menystenint una mica els punts de vista més geogràfics de la multiescalaritat espacial i temporal o de la constant georeferenciació dels fets que estudia. Per coherència disciplinària, aquí, però, només s'han considerat les obres en què Vicens explícitament fa referència a la geopolítica.

Vicens va publicar dos articles científics de geopolítica, un a la mateixa *Zeitschrift für Geopolitik* i un altre a la revista *Geopolítica* de Milano; ambdós el mateix any 1941, en plena Segona Guerra Mundial. En el primer, i en alemany, tractava el tema de la posició d'Espanya en el nou ordre mundial que volia implantar el Tercer Reich. En el segon, en canvi, i en llengua castellana, tractava el tema de l'expansió mediterrània d'Espanya, que li era tan car en els seus estudis històrics sobre la Corona d'Aragó.²¹ Des d'una perspectiva actual, el primer que destaca és que Vicens publicqués en una revista científica llavors de primer nivell, cosa poc habitual en l'àmbit de les humanitats, no només en aquells moments, sinó fins i tot avui. L'acceptació dels seus articles no deixa de ser un reconeixement per part dels editors del seu valor i coherència amb la seva línia editorial. Des d'un punt de vista contextual, cal també deixar constància que el lloc de publicació, Alemanya i Itàlia, formaven en aquells moments el famós Eix²² contra el qual lluitaven els aliats,

19. El mateix autor d'aquest article, com tots els seus companys del moment, va haver de signar l'adhesió als anomenats principis del Movimiento Nacional per tal de poder rebre el pobre salari del seu inici a la carrera del professorat a la Universitat de Barcelona ja al principi dels anys 1970.

20. J. VICENS VIVES, «Spanien und die Geopolitische Neuordnung der Welt», *Zeitschrift für Geopolitik*, 1941, 79.

21. J. VICENS VIVES, «Algunos caracteres geopolíticos de la expansión mediterránea de España», *Geopolítica*, 1941.

22. El concepte geomètric d'eix ha tingut un gran predicament sempre en política, convertint-se, per tant, en geopolític. Pot recordar-se en aquest sentit que diversos presidents dels Estats Units d'Amèrica del Nord, com ara Ronald Reagan o George W. Bush jr., varen arribar a definir un

mentre que la Espanya de Franco (i de Vicens) mantenia una neutralitat que no volia amagar les seves simpaties per aquell Eix.

Major rellevància conceptual i metodològica, però, mereix una obra anterior, sobre la geopolítica d'Espanya i del seu imperi extingit, en aquells moments enyorat i retòricament reivindicat, amb més formalisme que eficàcia.²³ Es tracta d'un llibre rar, en el sentit bibliològic del terme, que l'autor va adquirir en una fira de llibres vells i antics al passeig de Gràcia de Barcelona, a primers dels anys 1980. Aquest llibre formava part d'un lot que havia estat de la biblioteca particular de Pau Vila,²⁴ en el seu apartament de l'avinguda Diagonal,²⁵ on va morir. L'obra mateixa podria tenir una història interessant, si és certa la versió que l'autor va sentir directament de Josep Iglésies, de la qual, però, no té cap document ni justificació escrita. Iglésies vivia modestament amb la seva dona, Maria Fontseré, filla del físic i meteoròleg Eduard Fontseré, en una de les casetes del passatge Permanyer, a l'Eixample de Barcelona. Allà, entre d'altres, em va ser contada aquesta història. Els Fontseré tenien una relació molt estreta amb l'editorial barcelonina Gustau Gili,²⁶ i podien disposar d'informació privilegiada sobre molts temes referits a aquella empresa. Durant la guerra d'Espanya, en els dies de gana i privacions i en les llargues nits de bombardejos, Vicens hauria elaborat un original, i hauria arribat a entregar-lo a l'editorial per a la seva publicació, sobre el tema de la geopolítica de Catalunya i de la seva expansió mediterrània. Consistia en una col·lecció de mapes cada un amb el seu comentari, autèntic resum visual de la història de Catalunya. L'obra no va ser mai publicada, però, només un any després de la fi de la guerra, va aparèixer l'esmentat llibre, en el qual seixanta-sis dels noranta-un mapes que hi figuren, en blanc i negre, es refereixen a Catalunya, cosa que significa gairebé les seves tres quartes parts. Aquest fet tot sol permetria corroborar la narració del senyor Iglésies. No es tracta d'una simple anècdota, atesa la qualitat i rellevància de les persones implicades. Alhora no deixa de ser també una prova de l'afany per publicar de Vicens i de la seva capacitat d'adaptació a qualsevol circumstància.

«eix del mal», format per estats allunyats entre ells, diferents segons les ocasions i amb formacions socials, culturals i règims polítics tan diversos com són Corea del Sud, l'Iraq o l'Afganistan.

23. J. VICENS VIVES, *Espanya. Geopolítica del Estado y del Imperio*, Barcelona, Editorial Yunque, 1940.

24. La major part de la biblioteca de Pau Vila era conservada a casa de l'enginyer, topògraf i geògraf Josep Maria Puchades i fou adquirida posteriorment per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, on pot consultar-se públicament.

25. Diversos geògrafs vàrem córrer a adquirir tants llibres com fós possible de la preuada biblioteca, entre ells Enric Lluch, a qui es va deure el descobriment. L'autor va aconseguir també un exemplar de la seva pròpia tesi doctoral que havia fet relligar artísticament i de forma especial per a Pau Vila amb motiu de la presentació del llibre, i del qual havia estat arrencada només la pàgina de la dedicatòria.

26. Amb data de 1938 fou publicat en aquesta editorial, tot i que sembla que mai no va arribar a distribuir-se comercialment, el famós manual *Elements de Geografia* d'Eduard Fontseré. No se sap si l'obra fou publicada durant el franquisme amb un any falsificat (com era habitual en molts llibres en català) o si era d'aquell any realment. El cas és que el llibre es va trobar durant molt de temps als llibreters de vell.

La introducció a aquesta obra, el format i objectius de la qual no han estat mai més abordats, malgrat tots els avenços posteriors en la cartografia i en la il·lustració i producció bibliogràfica, emprèn una primera revisió teòrica de la geopolítica com a disciplina. S'hi destaca un coneixement bibliogràfic ampli i un interès profund per la matèria que el durien deu anys més tard a escriure un primer, i fins avui únic, manual de la disciplina. El tribut a l'època i a l'atmosfera política apareix també molt clarament en les cites d'alguna frase del mateix Hitler sobre l'essència de l'Estat. Aquesta sí que podria considerar-se una adherència que amb els anys ha pogut resultar incòmode i que podria explicar, en bona part, el mateix oblit de l'obra. Els mapes, els quals han estat analitzats en un altre lloc per diversos autors,²⁷ varen ser reutilitzats en algun altre llibre de les editorials relacionades amb Vicens, especialment en diversos atlas d'Espanya. El que val la pena de destacar, de totes maneres, és el seu gran valor didàctic en l'ensenyament i aprenentatge de la història i el testimoni de la utilitat de l'anàlisi geopolítica en la interpretació històrica de Vicens.

La confecció de manuals

Deu anys després d'aquesta original i rara obra, Vicens publicava un tractat de geopolítica,²⁸ el qual permet ressaltar clarament algunes de les seves qualitats, des del punt de vista acadèmic. Les circumstàncies ambientals havien ja començat a canviar lleugerament cap al 1950, i a cada nova edició que va merèixer s'afirma amb major contundència el seu valor científic. En primer lloc, cal destacar que és un manual complet y ampli de la matèria. Avui en dia, en bona part potser per l'escassa o nul·la valoració que tenen els manuals en els diferents processos d'avaluació de la recerca i del professorat universitari, i, encara que amb menor grau, pel desprestigi del mal costum d'alguns catedràtics de la vella escola d'obligar els seus alumnes a comprar el «seu» llibre, els manuals universitaris quasi han desaparegut de l'ensenyament superior; ni se n'escriuen, ni se n'empren traduccions a la major part de facultats, amb l'excepció potser de les de dret o de medicina. Vicens n'escrigué diversos a l'hora d'iniciar ensenyaments i assignatures noves, com és el cas del seu impressionant manual d'història econòmica d'Espanya.²⁹ En segon lloc, cal dir que fins avui segueix essent pràcticament l'únic títol publicat per un autor espanyol sobre la matèria, comptant-se només amb obres regionals o de geografia política general.³⁰ Finalment, cal també destacar la seva perdurabilitat en el temps, ja que el manual de Vicens ha assolit, almenys, cinc edicions fins al 1981, les tres darreres ja a l'editorial Vicens Vives.

27. Veure els articles de S. Martínez Rigol, S. Moreno i de J. M. Rabella en l'esmentat *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, 2011.

28. J. VICENS VIVES, *Tratado general de Geopolítica*, Barcelona, Editorial Teide, 1950.

29. J. VICENS VIVES, *Historia económica de España*, Barcelona, Editorial Vicens Vives, 1959.

30. R. MÉNDEZ, «El resurgir de la Geografía política», *Teoría y práctica de la Geografía*, Madrid, Editorial Alhambra, 1986, 328-347.

La primera part del tractat reprèn, com era d'esperar, bona part de les idees de la introducció de la obra comentada anteriorment, però amb un distanciament de la política molt més accentuat i sense cap al·lusió a las possibles relacions entre la disciplina i les ideologies. Es tracta d'una excel·lent i completa revisió teòrica dels principals autors internacionals i de les seves aportacions, que demostra els grans coneixements i la capacitat de síntesis de Vicens. Els continguts més específics de geopolítica ocupen la segona i la tercera parts, en les quals apareix la profunditat i claredat de les anàlisis de Vicens, amb l'articulació d'un discurs que justifica l'interès dels historiadors envers els diversos elements geogràfics.³¹

A la segona part, es presenten els factors geogràfics com a possibles condicionants dels processos històrics, ja sigui com a estímuls, ja sigui com a obstacles. Hi apareixen diversos agents naturals, com ara el clima, el relleu, els continents i les mars, el litoral i les illes, els rius i les seves valls, els passos i ports de muntanya, les comunicacions, el bosc i les diverses formacions vegetals, principalment. En quasi tots els casos, aquests factors es presenten amb algunes gradacions amb relació a un suposat òptim i amb una certa capacitat d'adaptació dels éssers humans, recollint d'alguna manera les influències franceses possibilistes de l'escola dels *Annales*.³² En altres casos, es tracta de factors que poden ser algun tipus d'obstacle. Amb tots aquests elements bàsics, l'acció humana pot desenvolupar moltes possibilitats, cosa que permet l'explicació de la constitució del que ell anomena nuclis geohistòrics, dels quals assenyalava models diferents: com estats organitzats a ambdós vessants d'una serralada, o estats constituïts al llarg de cursos y valls fluvials. Es tracten també algunes tendències expansives determinades: com la tendència a buscar una sortida al mar, la tendència a l'expansió litoral, la tendència a la reconquesta, la tendència a constituir glaciis defensius, enclavaments i bases exteriors, o el paper de les rutes com a vies d'expansió.

Finalment, la tercera part, exposa diversos mecanismes per a la comprensió de les relacions internacionals. Tracta del que Vicens denomina les tensions, partint d'una realitat dinàmica en la qual es produeixen conflictes entre els interessos dels diferents Estats. Com en la part anterior, no planteja tampoc la qüestió en termes deterministes, que farien dels homes i dels pobles simples titelles en mans del destí, si no pels déus, sí pel medi geogràfic o per la necessitat econòmica; s'allunya així dels plantejaments germànics inicials, per desenvolupar els francesos. Tot això, sense descartar que l'ésser humà no actuï tampoc amb categories mentals pures; ans al contrari, tracta d'adaptar els seus objectius a les seves possibilitats

31. Seria interessant comparar els continguts d'aquesta secció de l'obra de Vicens amb els que s'imparteixen a la disciplina de Geografia per a historiadors que s'ha introduït en el nou grau d'Història iniciat el curs 2009-2010 a la mateixa Facultat d'Història on va ensenyar Vicens, en la via de l'adaptació dels estudis a l'Espai Europeu d'Educació Superior. La comparació potser podria contribuir a aclarir la base de moltes de les crítiques que bastant frívolament s'han fet als ensenyaments de Vicens, sobretot durant l'any del seu homenatge.

32. En aquest cas es tracta de la revista *Annales de Géographie*, fundada el 1891 per Paul Vidal de la Blache, de forma paral·lela a la coneguda revista històrica homònima, quasi quaranta anys posterior.

en el cas que no s'interposi el fanatisme, d'una banda, o l'excés de confiança, de l'altra. Apunta també la possibilitat que el medi en el qual es mou la societat humana alhora influeixi i modifiqui, remodeli els seus objectius, per la qual cosa no hi ha estratègies ni receptes fixes per assegurar una resposta única en cada cas. El primer concepte abordat és el de la *frontera* com a perifèria de tensió, cosa que el duu a revisar la seva evolució a tot el llarg de la història, fins arribar al mite de les «fronteres naturals», al qual, encara que emprat ja per França des del segle XVI, no se li va atorgar una cobertura relativament científica *fins l'aparició de l'escola geogràfica alemanya*.

En conjunt, doncs, un bon manual que aconsegueix presentar els conceptes, les teories i alguns mètodes d'una disciplina important per a moltes de les actuals ciències socials, i que ha assolit una vida útil de prop de trenta anys. En absència d'indicadors vàlids per tal d'avaluar el nombre de lectors i usuaris del manual, l'única forma de crítica que seria desitjable, raonable i intel·ligent fóra l'elaboració d'un manual de geopolítica nou, actualitzat, crític i eficaç per part d'algun altre historiador, geògraf, economista, jurista, polític o antropòleg, o, encara millor, per un equip multidisciplinari.

Finalment, s'ha analitzat encara una tercera obra, un altre manual dels molts que publicà, en aquest cas, però, preparat per al nivell de l'ensenyament secundari, sobre les grans potències cap a mitjan segle XX, i fet en col·laboració.³³ Cal destacar, en primer lloc, aquest fet: no que Vicens publiqués en col·laboració,³⁴ sinó que ho faci amb un jove geògraf³⁵ per tal de complementar la seva visió històrica i geopolítica. Es tracta del gran geògraf aragonès, andalús i madrileny d'adopció, Joaquín Bosque Maurel,³⁶ aleshores catedràtic de geografia econòmica a l'Escola de Comerç a Cartagena. Aquest tipus de col·laboració significa una divisió del treball científic equilibrada i, alhora, una aportació pluridisciplinària rara i important.³⁷

El tema, per la seva banda, és també molt rellevant. Les grans potències eren llavors el tret geopolític més destacat d'aquell món bipolar, i estudiar-lo significava introduir no solament una certa jerarquia temàtica en la literatura descriptiva que dominava les geografies i les històries de batxillerat en aquells moments, sinó, so-

33. J. VICENS VIVES i J. BOSQUE MAUREL, *Las potencias mundiales*, Barcelona, Editorial Teide, 1950.

34. Ho va fer en algunes altres ocasions, com fou el cas, per exemple, de Montserrat Llorens en el seu llibre *Industrials i polítics* o amb Jordi Nadal a la *Historia Económica de España*.

35. Joaquín Bosque tenia en aquells moments tot just vint-i-sis anys, mentre que Vicens rondava ja la quarantena.

36. Joaquín Bosque, gran mestre i gran amic, fou investit doctor *honoris causa* per la Universitat de Barcelona el 2004, havent tingut l'autor el privilegi de fer-li de padrí. Ell també participà activament en el seminari d'homenatge a Vicens que organitzà el Departament de Geografia Humana i qui tingué la iniciativa de publicar-ne les actes en el *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, de Madrid.

37. Podrien recordar-se en el mateix sentit, per exemple, els casos del «Tableau Géographique de la France» que Paul Vidal de la Blache escriví com a introducció a la història de França que dirigí l'historiador Ernest Lavisse, o el del geòleg francès Marcel Chevalier, que va escriure la secció de geografia física de la monografia sobre la Cerdanya que el 1926 publicà Pau Vila.

bretot, donar eines analítiques importants. A més, molt probablement es tracta també de la primera aproximació al coneixement de la Unió Soviètica feta amb esperit científic i objectivitat en l'Espanya franquista.³⁸ Encara que els continguts són eminentment descriptius, atès el caràcter escolar del llibre, emergeixen algunes grans explicacions que li atorguen un enorme interès. Fins i tot, la portada del llibre, feta potser amb més artesanía que indústria, resulta d'una gran expressivitat, ja que mostra un paisatge capitalista mol industrialitzat, ple de fàbriques i de fums, llavors signe positiu, juxtaposat a un paisatge rural buit en el qual emergeix un símbol pobrament industrial de clar perfil moscovita. Sembla voler insinuar que es permetia escriure sobre la Unió Soviètica, però com un pobre competidor de les economies occidentals, cosa que, en canvi, no apareix mai explícitament en el text.

Conclusions

Tot i que no cal discutir que Vicens fou un historiador i, fins i tot, un gran historiador, s'ha volgut demostrar que no solament sabia geografia i hi tenia interès, sinó que considerava que ambdues disciplines podien col·laborar, transdisciplinàriament o pluridisciplinàriament en l'explicació dels problemes de les societats humanes contemporànies. Això és el que amb el títol i el contingut de l'article s'ha volgut demostrar: que Jaume Vicens Vives també era geògraf. A més, cal afegir que la seva obra geogràfica té un valor científic molt gran, tant des d'un punt de vista absolut, com relatiu. Absolut, pel valor intrínsec de tota l'obra, per la seva contemporaneïtat, pel seu rigor i pel seu abast i també pel seu llenguatge cartogràfic. Relatiu, perquè dins de la mateixa geografia molt pocs professionals han assolit fins avui una tasca comparable.³⁹

La demostració no deixa de ser lògicament una mica tautològica, ja que la hipòtesi de partida inclou d'alguna manera la mateixa conclusió. La reivindicació de l'aportació geopolítica de Vicens s'ha fet a partir del seu simple rescat. Amb això es vol significar la necessitat de no oblidar l'obra dels mestres precedents i, encara menys, les seves institucions acadèmiques.

Per a què aquesta demostració pugui assolir un valor més general, caldria continuar el debat intern a la geografia que va iniciar-se en la jornada que ha originat aquesta i altres publicacions, amb la presència, almenys, de tres generacions de geògrafs catalans. Caldria, però, sobretot iniciar un debat també extern amb els col·legues historiadors, en primer lloc, i amb altres científics socials, per tal de comprovar la vigència dels mètodes i dels conceptes que va elaborar i difondre Jaume Vicens i Vives a mitjan segle xx durant la seva breu vida acadèmica. Cal

38. L'autor va publicar també un dels estudis més complets sobre la Unió Soviètica en la *Geografía de la Sociedad Humana* que dirigí Enric Lluch per a l'editorial Planeta, el 1981.

39. Aquesta afirmació cal que sigui lògicament ponderada perquè alguns geògrafs, especialment a Catalunya, han fet esforços de síntesi i interpretació en el camp de la geografia política; com és el cas de J. NOGUÉ, *Els nacionalismes i el territori*, Barcelona, El Llamp, 1991; SÁNCHEZ, *Geografía política...*; o A. T. REGUERA, «Fascismo y Geopolítica en España», *Geocrítica* 94, 1991.

esperar que, després del cert empatx que les commemoracions de centenaris i aniversaris poden provocar, el debat es normalitzi i no s'oblidi l'obra geogràfica de Vicens, que permeti prosseguir el diàleg imprescindible entre geografia i història, com s'hauria d'esdevenir amb l'obra d'altres historiadors també geògrafs, com ara Francesc Carreras Candi o, sobretot, Pierre Vilar, dels quals fins ara mai no s'han reeditat les publicacions més importants.